

ОБҐРУНТУВАННЯ СТРУКТУРИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НА ЗАСАДАХ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Синельник І.В., Алексєєва Г.С.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний
інститут», Українська інженерно-педагогічна академія*

Анотація. У статті проаналізовано основні існуючі підходи до виділення структурних компонентів поняття “інформаційна культура особистості”: психологічний, культурологічний та інформологічний. Розглянуто психологічну структури особистості, основні об’єктивні процеси в інформаційному суспільстві та узагальнені процеси інформаційної діяльності особистості. На основі застосування системного підходу до цих трьох визначальних аспектів теоретично обґрунтовано структуру інформаційної культури майбутнього фахівця та змістове наповнення її компонентів в контексті формування.

Ключові слова: інформаційна культура, структура інформаційної культури, інформаційне суспільство, інформаційна діяльність, психологічна структура особистості, інформаційно-комунікаційні технології

ОБОСНОВАНИЕ СТРУКТУРЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ НА ПРИНЦИПАХ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА

Синельник И.В., Алексеева А.С.

*Национальный технический университет «Харьковский политехнический
институт», Украинская инженерно-педагогическая академия*

Аннотация. В статье проанализированы основные существующие подходы к выделению структурных компонентов понятия "информационная культура личности": психологический, культурологический и информологический. Рассмотрены психологическая структура личности, основные объективные процессы в информационном обществе и обобщенные процессы информацион-

ной деятельности личности. Основываясь на применении системного подхода к этим трем определяющим аспектам теоретически обоснована структура информационной культуры будущего специалиста и содержательное наполнение ее компонентов в контексте формирования.

Ключевые слова: информационная культура, структура информационной культуры, информационное общество, информационная деятельность, психологическая структура личности, информационно-коммуникационные технологии

THE SUBSTANTIATION OF INFORMATION CULTURE STRUCTURE OF FUTURE SPECIALISTS ON THE SYSTEM APPROACH PRINCIPLES

Synelnyk I.V., Aliksieieva H.S.

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

Abstract. Due to the process of global informatization of society the problem of informational culture formation becomes an actual problem of the education practice. It gains more practical shape in the process of professional training of specialists, but the absence of an unambiguous definition of the concept of "information culture" and its structure in some way prevent the effectiveness of its formation. In order to substantiate the structure of the informational culture of the future specialist in the context of its formation in the process of professional training and define its components and their most comprehensive filling in this paper the main existing approaches to the extraction of structural components of the concept of "information culture of the individual" were analyzed. The most generalized definition of the information culture as a way of human living in the information society, which to some extent takes into account all proposed approaches, was chosen by authors within the framework of the article. The necessity of systematic formation of information culture as a special type of culture, the crossing of its structure components and the targeting of the tools at the holistic concept formation were highlighted. While extracting the

components of the information culture, the psychological structure of the personality, the main objective processes in the information society and the generalized processes of the information activity of the individual were taken into account. Based on the system approach to the above mentioned three aspects, the structure of the information culture of the future specialist and the filling of its components were theoretically grounded. It is stressed that the combination of psychological, culturological and informational approaches provided the defining of mechanisms for the systematic formation of information culture structural components in the process of information activity, taking into account objective processes in the information society.

Keywords: information culture, structure of information culture, information society, information activity, psychological structure of the individual, information and communication technologies

Постановка проблеми. Зміна соціальних реалій буття людини, обумовлена переходом суспільства від індустріальної до інформаційної ери, вимагає відповідних змін в культурі як суспільства в цілому, так і кожної окремої особистості. Поява комп'ютерів як універсальних засобів створення, поширення, опрацювання інформації, і розвиток на цій основі нових інформаційно-комунікаційних технологій, який відбувався протягом останніх десятиріч, кардинально змінили способи професійної діяльності в різних галузях та повсякденне життя людей, що викликало трансформацію усіх сфер життєдіяльності та появу інформаційної культури як соціального феномена. Науковці різних предметних областей – філософи, соціологи, психологи, педагоги, футурологи – досліджували сутність та особливості інформаційної культури суспільства та окремої особистості. Відбулось усвідомлення необхідності формування інформаційної культури особистості як складника загальної та професійної освіти. Через процес глобальної інформатизації суспільства проблема формування інформаційної культури із переважно теоретичної перетворилась на актуальну про-

блему педагогічної практики. Вона набуває все більшого практичного значення в процесі професійної підготовки фахівців, але її розв'язання стримується відсутністю однозначного трактування поняття «інформаційна культура особистості» як складника професійної культури фахівця та точного визначення її структури як в загальнопрофесійному аспекті, так і з огляду на специфіку окремих напрямів професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття інформаційної культури (ІК) та проблеми її формування розглядають у своїх працях багато українських та зарубіжних дослідників: А.М. Атаян, Т.Л. Богданова, Г.Г. Воробйова, Н.І. Гендіна, М.І. Жалдак, М.Г. Коляда, Н.В. Морзе, Н.М. Розенберг, А.Л. Столяревська, А.Д. Урсул, І.М. Яглом, Ч. Вей Чу, М. Джинман, Д. Олівер та інші. Визначення ІК різними науковцями обумовлюється провідним методологічним підходом, що використаний в дослідженнях. Основними підходами, застосованими авторами для виявлення сутності і формулювання визначення інформаційної культури, є культурологічний та інформологічний. Крім того вітчизняні науковці широко використовують психологічний підхід, не виокремлюючи його в самостійний напрям, а в зарубіжних дослідженнях зазвичай використовується соціологічний підхід. Найбільш узагальненим визначенням інформаційної культури особистості, яке бере до уваги певною мірою всі запропоновані підходи, є трактування її як способу життєдіяльності людини в інформаційному суспільстві [1]. Саме це визначення буде використано в цьому дослідженні.

Аналіз психолого-педагогічної літератури демонструє, що питання виділення компонентів інформаційної культури наразі є складним та суперечним. Науковці дотримуються різних точок зору з приводу структури ІК. Самі компоненти, їхня кількість та наповнення відрізняються у кожного дослідника, в залежності від підходів до обґрунтування компонентів інформаційної культури особистості. Можна виділити три основних підходи до структурування ІК:

- психологічний [2], [3];

- культурологічний [4], [5];
- інформологічний [6], [7],

Психологічний підхід до виділення компонентів інформаційної культури базується на психологічному понятті сфер особистості. Науковці виділяють: когнітивний (знання та вміння), емоційно-ціннісний (установки, оцінки, відносини), дієво-практичний (реальне і потенційне використання знань і умінь) компоненти (Єлістратова Н.Н.) [2]; когнітивний, змістовний, комунікативний і рефлексивний компоненти (Шолохова Т.І.) [3].

В культурологічному підході компоненти виділяють, базуючись на основних категоріях культури особистості: інформаційно-інтелектуальний потенціал, інформаційний світогляд, інформаційні ціннісні орієнтації, інформаційні потреби, інформаційно-операційна діяльність (Рамський Ю.С.) [4]; інформаційні знання, рівень розвитку розумових та комунікативних здібностей, особистісні якості (Романишина О.Я.) [5];

В інформологічному підході компоненти виділяють на основі ключових понять інформатики та інформаційної діяльності: загальнопізнавальні, алгоритмічної культури, ті, які пов'язані з навичками оволодіння комп'ютерною технікою, які включають знання етичних та юридичних норм у галузі інформаційних технологій, інформаційні (Антонченко М.О.) [6]; знання про інформаційні моделі, їхнє призначення і функціонування в певній галузі; знання можливостей використання комунікаційних систем для обміну професійною інформацією; знання сучасних комп'ютерних програм і комплексів; вміння користуватися спеціалізованими програмними засобами та ін. (Богданова Т.Л.) [7].

Зарубіжні науковці поєднують переважно культурологічний та соціологічний підходи. Західні дослідники (Ч.Вей Чу, М. Джинман, Ф. Фоскаріні), які розглядають інформаційну культуру, як частину організаційної культури, виділяють компоненти цього поняття з огляду на структуру організації, а саме комунікаційні потоки; загальноорганізаційні партнерства; внутрішнє середовище

(кооперативність, відкритість і довіра); управління інформаційними системами; управління інформацією; процеси та процедури [8].

В усіх підходах до виділення структури інформаційної культури її розглядають у вигляді окремих складників. Незалежно від застосованого методологічного підходу, кожний із дослідників виділяє свій набір компонентів, деякі з них повторюються в інших дослідників, деякі – відсутні. Не завжди зрозуміло, чому саме такі компоненти виділено, відкритим є також питання стосовно структурної та функціональної повноти виділених компонентів. Оскільки структура інформаційної культури представлена переважно як сукупність відносно незалежних складників, процес її формування зводиться до формування окремих компонентів, не беручи до уваги систему в цілому. Натомість формування ІК як особливого виду культури має відбуватися системно, окремі її компоненти мають перетинатися, а інструменти мають бути націлені на формування цілісного поняття (життєдіяльності в інформаційному суспільстві).

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування структури інформаційної культури майбутнього фахівця в контексті її формування в процесі професійної підготовки та змістове наповнення окремих компонентів у відповідності до психологічної структури особистості, визначальних соціальних процесів інформаційного суспільства та основних інформаційних процесів, що забезпечують професійну діяльність фахівця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зважаючи на те, що “інформаційна культура” є складним поняттям, до нього доцільно застосовувати системний підхід, який передбачає вивчення об'єкта як єдиної системи, що складається з підсистем, й одночасно як підсистеми систем більш високого рівня. За системним підходом об'єкт складається з цілісного комплексу взаємопов'язаних елементів (І.В. Блауберг, В.М. Садовський, Е.Г. Юдін); сукупності взаємодіючих об'єктів (Л. фон Берталанфі). В методології системного підходу визначення сутності інформаційної культури має базуватись на поєднанні в єдине ціле

1) особистості як суб'єкта інформаційної діяльності, 2) інформаційних процесів, що є змістом інформаційної діяльності фахівця, 3) соціальних процесів в інформаційному суспільстві, що обумовлюють визначальні способи діяльності на даному етапі розвитку людства. Зважаючи на це, під інформаційною культурою особистості в межах цього дослідження будемо розуміти спосіб життєдіяльності людини в інформаційному суспільстві.

Системне визначення поняття «інформаційна культура» вимагає також застосування системного підходу при виділенні основних її компонентів для адекватного відображення сутності у структурі. Для розв'язання цього завдання продуктивним може стати комплексне застосування психологічного, культурологічного та інформологічного підходів, кожен з яких розглядає ІК тільки в одній площині. Кожен з підходів до виділення структури ІК базується на певному теоретичному підґрунті, а саме: в основі психологічного підходу лежить психологічне поняття сфер особистості; в основі культурологічного підходу – соціальні процеси, які обумовлюють структуру культури особистості взагалі, з огляду на особливості рівня розвитку суспільства; в основі інформологічного – поняття інформаційних процесів, провідних в діяльності людини. Використання методології системного підходу передбачає не механічне послідовне застосування кожного з трьох підходів, а їх системне поєднання з появою новоутворень, що забезпечують структурну та функціональну повноту сукупності компонентів інформаційної культури та становлять підґрунтя для її формування.

Для реалізації цієї ідеї було побудовано діаграму Венна (див. рис. 1), де всі три підходи до структури ІК представляють три кола (множини), що перетинаються.

Рисунок 1. Підходи до визначення структури ІК

Змістове наповнення цих множин обумовлене сутністю відповідних підходів. Психологічний підхід базується на виявленні основних сфер особистості як взаємопов'язаних, але певною мірою самостійних структурних компонентів індивіда: мотиваційна, когнітивна, операційна, комунікативна, емоційно-вольова [9]. Інформологічний підхід базується на основних інформаційних процесах, що відбуваються в природі, техніці, суспільстві і діяльності людини: створення, пошук, збір, перетворення, аналіз, збереження, поширення, презентація тощо [10]. Культурологічний підхід базується на виявленні особливостей розвитку суспільства і перебігу в ньому соціальних процесів, що визначають способи життєдіяльності людини. Для сучасного суспільства це: гуманізація суспільства; технологізація усіх галузей діяльності; швидкі темпи суспільних змін; інформатизація та комп'ютеризація; глобалізація суспільного життя; електронні засоби комунікації та зв'язку [11].

Перехресні частини, які представляють собою перетинання всіх можливих комбінації пар підходів, відображають новоутворення, що обумовлюють системність в обґрунтуванні структури інформаційної культури, яка лежить у центрі перетину всіх трьох підходів. Таким чином в процесі формування інфо-

рмаційної культури, беруться до уваги всі поняття з перехресних частин. Розглянемо кожне з них.

Поєднання психологічного та культурологічного підходів до визначення культури особистості (КО) як члена суспільства дозволяє визначити складники, що відображають свідомість (цінності, спрямованість, знання, уявлення, переконання тощо), поведінку (вміння, діяльність, спілкування, стосунки та ін.) і взаємозв'язки з суспільством в цілому (опанування суспільних норм, механізми регуляції).

Перетин культурологічного та інформологічного підходів відображає інформатизацію суспільства (ІС), яку характеризують об'єктивні інформаційні процеси, що відбуваються в суспільстві як наслідок розвитку інформаційних технологій, а саме: зростання обсягів інформації; формування нового світового інформаційного простору як в навчанні і в професійній діяльності, так і в побутовому житті особистості; виникнення нових засобів для пошуку, опрацювання та презентації інформації; поява нових засобів комунікації (інформаційні мережі): електронна пошта, відеочати, відеоконференції, соціальні мережі, форуми та ін.; ухвалення нових законів, що регулюють відносини в інформаційних процесах, а також узвичаєння правил поведінки на форумах, групах в соціальних мережах, порталах, особистому спілкуванні та ін.; виникнення нового простору, в якому інформація доступна, невпорядкована, децентралізована та комерціалізована (велика кількість контекстної реклами) і в якому критичний аналіз, усвідомлення власних інформаційних дій, а також протистояння зайвій нерелевантній інформації набуває більшого значення.

Наступним є перетин психологічного та інформологічного підходів, який відображає інформаційну діяльність (ІД) людини в професійній галузі та повсякденному житті. Виходячи з психолого-педагогічного визначення поняття «діяльності», це специфічно людська активність, регульована свідомістю, що породжується потребами і спрямована на пізнання і перетворення зовнішнього світу і самої людини [12]. Одним з підвидів предметної діяльності є інформа-

ційна діяльність, під якою, в загальному випадку, розуміють сукупність деяких операцій в межах систем комунікацій [13]. В структурі інформаційної діяльності дослідники виділяють різні інформаційні процеси, а саме:

- 1) збір, опрацювання та аналіз даних [14];
- 2) збір, аналіз, опрацювання, передавання інформації [15];
- 3) отримання, зберігання, перероблення інформації [16];
- 4) сприйняття, опрацювання і видавання [13].

Всі вищезгадані інформаційні процеси за механізмом їхньої дії стосовно людини, можна умовно об'єднати у три групи. Перша група – це процес входження інформації (збір, отримання, сприйняття, інтерпретація) – *сприйняття*, друга – процес опрацювання отриманої інформації (оброблення, аналіз, перероблення, зберігання) – *опрацювання*; та третя група – процес виходу та обміну інформацією (передавання та видавання) – *поширення*.

Наступний рівень дослідження взаємодії культурологічного, інформологічного та психологічного підходів до обґрунтування структури інформаційної культури передбачав визначення структурних компонентів на основі комплексного впливу всіх факторів. Зважаючи на виявлені результати поєднання підходів до визначення структури інформаційної культури, а саме: загальну структуру культури особистості, особливості інформаційної діяльності та об'єктивні закономірності інформатизації суспільства, – та на підставі вивченої психолого-педагогічної літератури і підходів до виділення компонентів ІК, було виділено шість компонентів інформаційної культури особистості: мотиваційно-цільовий (внутрішнє спонукання особистості, вміння ставити перед собою мету та прямувати до неї); когнітивний (це знання та уявлення людини); операційно-діяльнісний (вміння та навички); комунікативний (спілкування та встановлення зв'язків); нормативно-регулятивний (розуміння норм, правил, законів); рефлексивний (звертання уваги на самого себе, усвідомленість своїх дій) (див. рис.2).

Рисунок 2. Структура інформаційної культури особистості

Системний вплив поєднання психологічного, культурологічного та інформологічного підходів до визначення структури інформаційної культури не обмежується виділенням основних її компонентів. Змістове наповнення кожного з цих компонентів і механізм їх системного формування обумовлений новоутвореннями, що виникають як результат попарного поєднання зазначених підходів. Отже, якщо представити схематично кожне з “перехрестних” понять з пари розглянутих підходів до структури ІК, можна побачити, що вони взаємовпливають та взаємообумовлюють один одного, забезпечуючи системну дію. Узагальнена схема, що відображає вплив об’єктивних процесів на структуру ІК, подана як розгорнутий циліндр (див. рис.3)

Рисунок 3. Вплив процесів інформаційного суспільства на структуру ІК та на процеси ІД

Кожен з процесів, що характеризують інформатизацію суспільства, впливає на особистість і обумовлює виділені вище компоненти ІК особистості (див. рис.3)

Компоненти ІК особистості, обумовлені об'єктивними факторами інформатизації суспільства, проявляються також і в інформаційній діяльності, причому кожен з компонентів формується більшою мірою при виконанні окремого виду ІД (див. рис. 3). Мотиваційно-цільовий і рефлексивний компоненти ІК проявляються і формуються більшою мірою в процесі сприйняття інформації. Когнітивний та операційно-діяльнісний компоненти ІК проявляються і формуються більшою мірою в опрацюванні інформації. Нормативно-регулятивний та комунікативний компоненти ІК проявляються і формуються більшою мірою в комунікації.

Крім того, що компоненти ІК особистості проявляються в інформаційній діяльності, з іншого боку, всі об'єктивні фактори (кожен з яких обумовлює конкретний компонент ІК особистості) впливають на виділені нами три основні види інформаційної діяльності (див. рис.3).

Зважаючи на те, що в центрі (в перехресній частині понять інформаційної діяльності, структурного підходу до виділення компонентів ІК і інформаційного суспільства) знаходиться саме поняття інформаційної культури, при її формуванні необхідно зважати на всі виділені складники. Тобто в процесі формування ІК необхідно орієнтуватися на формування всіх шести компонентів, при

цьому задіяти всі види інформаційної діяльності, а також витримати всі умови для реалізації поставленого завдання, створивши необхідне інформаційне середовище.

Кожен з виділених компонентів, з одного боку, формуватиметься в процесі виконання окремого виду інформаційної діяльності і інформаційних процесів, які входять до складу кожного з них відповідно; а з іншого боку, кожен з компонентів формуватиметься в певних умовах інформаційного середовища. Гармонійне поєднання необхідних умов та засобів з огляду на сучасний стан суспільства є необхідними вимогами для ефективного процесу формування інформаційної культури фахівця будь-якої галузі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. В результаті проведеного дослідження було теоретично обґрунтовано та визначено структуру інформаційної культури особистості в контексті її формування. Застосування методології системного підходу дозволило об'єднати психологічний, культурологічний та інформологічний підходи для визначення структурних компонентів інформаційної культури особистості та їх змістового наповнення. Попарне поєднання зазначених підходів забезпечило визначення механізмів системного формування компонентів інформаційної культури в процесі інформаційної діяльності, зважаючи на об'єктивні процеси в інформаційному суспільстві.

Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення інструментів, які є провідними для формування визначених компонентів інформаційної культури фахівців в процесі їх професійної підготовки.

Список літератури

1. Калиновская Н.А. Организационно-педагогическая система формирования информационной культуры личности библиотечно-информационного специалиста: дис. канд. пед. наук: 05.25.03/ Калиновская Наталия Анатольевна.– Казань, 2006.– 265 с.

2. Елистратова, Н.Н. Основы формирования информационной культуры курсантов высших военных технических учебных заведений средствами мультимедиа [Текст] : моногр. - Рязань : РВАИ, 2007. - 101 с.
3. Шорохова, Т. И. Сущность, структура и компоненты информационной культуры личности обучающегося в условиях дистанционного обучения [Текст] / Т. И. Шорохова // Инновации в образовании. - 2008. - № 9. - С. 37-43.
4. Формування інформаційної культури особи - пріоритетне завдання сучасної освітньої діяльності : сборник / Ю. С. Рамський // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 2: Комп'ютерно-орієнтовні системи навчання : До 170-річного ювілею. - Київ: НПУ, 2004.
5. Романишина О. Я. Інформаційна культура студентів – складова сучасного виховання / О. Я. Романишина // Педагогіка вищої та середньої школи. – Кривий Ріг : КДПУ, 2004. – № 9. – С. 13–15.
6. Антонченко М.А. Інформаційна культура як складова загальнолюдської культури // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія No2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – № 1(8). – С. 161-166.
7. Богданова Т.Л. Формування інформаційної культури студентів технічних спеціальностей у вищих навчальних закладах : Дис... канд. наук: 13.00.02/ Богданова Т.Л. – Харків, 2007.
8. Choo C.W. Information Culture and Information Use: An Exploratory Study of Three Organisations/ C.W. Choo, P. Bergeron, B. Deltor, L. Heaton. – Maryland, USA: ASIS&T), 2008. P. 792 – 804.
9. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений: В 3 кн. — 4-е изд. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. - Кн. 1: Общие основы психологии. — 688 с.

10. Павлова Ю.А. Психолого-педагогические условия формирования умений и навыков информационной деятельности у студентов // Изв. Саратов. ун-та Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2008. №1. С.100 – 103.
11. Тоффлер Э. Шок будущего/ Э. Тоффлер. — М.: Изд-во АСТ, 2003. — 558 с.
12. Никифоров А.Л. Деятельность, поведение, творчество // Деятельность: теории, методология, проблемы. Сост. И.Т. Касавин. — М. : Политиздат, 1990. С. 52 – 69.
13. Блюменау, Д.И. Проблемы свёртывания научной информации [Текст] / Д.И. Блюменау. - Л.: [б. и.], 1982. - 166 с.
14. Полункина С. Н. Метод проектов на уроках теории вероятностей и статистики// Муниципальное образование: инновации и эксперимент в образовании. 2011. №3. С.44 – 47.
15. Нурмеева Н. Р., Чугунова Г. П. Использование информационной образовательной среды в условиях модернизации образования // Вестник Казанского технологического университета. 2010. №12. С. 537 – 539.
16. Смирнова А.С. Трудности преподавания дисциплины «Основы математической обработки информации» студентами гуманитарных направлений подготовки// Вестн. Том. гос. ун-та. 2013. № 377. С. 156 – 158.